

ÁRKÁDIA ÖRÖME MÚLTÁN

- BERZSENYI DÁNIEL „ÉLETFILOZÓFIA”-JA -

I. 1. Én is öröme születtem		VIII. 1. Úgy éltem, hogy életemet	
2. Árkádia berkében,		2. Visszaélni ne bánám,	
3. Rózsapárnán szenderegtem		3. Úgy éltem, hogy életemet	45
4. Cypris ambrás ölében.		4. Végezni ne fájlalám;	
5. Az aranszázad istene	5	5. Megcsókolgattam rózsáit,	
6. Pásztorai közé kene.		6. Megizzadtam vaspályáit.	
II. 1. Ah, de mint az aranyvilág,		IX. 1. Láttam a mosolygó tavaszt,	
2. A rózsakor elrepül!		2. Láttam az égető nyárt,	50
3. Olymposra más isten hág,		3. Láttam minden időszakaszt	
4. S Dodona berke dördül.	10	4. S minden földi láthatárt:	
5. Elvirít a szép kikelet,		5. Ha örök időket élnék,	
6. S vele a hesperi liget.		6. Ezeknél többet nem érnék.	
III. 1. Az enyém is elvirult már!		X. 1. Tűnő éltem rövidségét	55
2. Pályám vége közelít:		2. Én tehát nem siratom,	
3. Hol a gigászi Örök vár,	15	3. S a jövődő kétes képét	
4. S chaoszába elmerít,		4. Előre nem borzadom.	
5. Mint egy cseppet az óceán,		5. Minden korának van istene,	60
6. Mint egy sóhajást az orkán.		6. Nem zuglódom ellene,	
IV. 1. Légyen álom, légyen bíró,		7. S kebelemben marasztalom.	
2. Bátran megyek elébe,	20		
3. Mint egy elfáradt utazó		Berzsenyi 1811. március 13-án levelet küldött Niklá-	
4. A vadon enyhelyébe.		ról Kazinczy Ferencnek; három vers volt a szöveg kö-	
5. Mert ha bíró: nem furdal vád,		zé iktatva, az <i>Emmihez</i> , <i>A táncok</i> és egy cím nélküli.	
6. Mert ha álom: nyugalmat ad.		A kísérő mondatokban a nikláti nemesúr szembe- tűnő rezignációval és önkritikával „silányok s víz-ízűek”- nek titulálta őket, s különösképpen azt marasztalta el, amelyik fölé nem írt semmit, „oly időtlen, hogy mind- ekkorig meg sem mertem keresztelni”. Barátját kér- te – ha jónak itéli – adjon nevet a versnek. Kazinczy az öregedés hangnemét, elégikusságát érezte a so- rokban és válaszában <i>Az élet korai</i> címet javasolta. Berzsenyi ezt elfogadta, sőt „igen” szépnek tartotta, elismerve, hogy barátja néha nála is jobban tudja, mit ír. A költemény Berzsenyi műveinek első kiadásá- ban a Kazinczy tanácsolta felirattal jelent meg.	
V. 1. Ember voltam, csak gyarlóság	25		
2. Létem fényes bélyege,			
3. Ha virtusom nem hiúság,			
4. Forró vérem melege,			
5. Ha szívem nemesebben vert;	30		
6. Önmagában méltó bért nyert.			
VI. 1. Sírjak-e, hogy életemet			
2. Jól használni nem tudtam,			
3. S legkiesebb ösvényimet			
4. Álmodozva folytattam?			
5. Ha ezt újra elkezdhetném;	35		
6. Ismét a múltat követném.			
VII. 1. Az ifjúság örömeit			
2. Lelkesedve öleltem,			
3. De szívem szebb ösztöneit			
4. Soha bé nem tölthettem.	40		
5. Ithakám partját elértem:			
6. S ah, hazámra nem ismértem!			

KAZINCZY SZEREPE

Kazinczy neve az *Életfilozófia* értelmezéséhez kikerülhetetlen. Nemcsak azért, mert – mint láttuk – ő olvasta először az akkor még cím nélküli verset, hanem azért is, mert a formát kapott eszmények, gondolatok kialakításában meghatározó szerepe volt. Kazinczyval a levelekben épített szorosabb kapcsolát nem csupán a felfedeztetést és elismertetést adta Berzsenyinek,

hanem a védekezés kényszerűségét is. Addig, amíg Kis Jánosnak hosszas rábeszélésre meg nem mutatta munkáit, úgy dolgozott, amiként jónak látta: szabadon, belülről figyelve. A széphalmi mester az első versek olvastán mindjárt el akarta helyezni a kor költői térképén, s a legkézenfekvőbb lehetőséggel Kis János tanítványának titulálta.¹ Első észrevételét néhány évvel később Kis és Berzsenyi című versében „nyomatékosította”: „Im a falon / Lángolnak a betűk: KEDVES NEKEM / A MESTER ÉS A NEM KISEBB TANÍTVÁNY.”

Ez volt az álláspontja, amikor az első futólagos versolvasás után baráti kapcsolatot kívánt az akkor már Niklán élő poétával. Az alkalmat erre a Berzsenyi verseskötetének kiadása körüli buzgólkodása adta: „Kisünk megírta úgy hiszem, azt néked, hogy verseidnek kötetét tőle elkértem, oly végett, hogy azt megolvassam, minekelőtte sajtó alá kerülnek. Azon kevés darabok után, melyeket ezen halhatatlan barátunknál olvasni öröömöm vala, meggyőzhetetlen kívánság szállott meg, a többit is olvashatni; mert valóban a te énekeid nem szokott hangicsálás a Magyar Helikonon. Nagy gyönyörűséggel láttam azokban Horác, Matthisson és Salis, s Virág és Kis tanítványát, s nyelved oly szép, oly nemes, hogy azt csudálni fogja a haza. Te engem mesterednek nevezel. Hamis tettetés nélkül és igaz örömmel nyomom vissza a homlokodra a szent koszorút, és azt vallom, hogy az tégedet illet, nem engemet. Elég dicsőség az nekem, hogy te engem szeretsz.”²

A meginduló levélváltás – miként az idézett sorok is sejtetik – sajátos viszonyt mutat; Kazinczy magasztalva a dunántúli poétát, tanácsaival igyekszik a maga ízléséhez formálni.³ Berzsenyi kitérülve követi az iránymutatást, korrigálta a korábban változtathatatlanak hitt nézeteit, ugyanakkor – ha szükséges – öntudatától erősítve visszautasít némely kritikát. Vagyis – Mezei Márta szavaival –: „nem önmaga feloldását, hanem önmaga kiteljesedését várta és vágyta ettől a kapcsolattól”.⁴ E szempontból különösen érdekes a Kazinczyhoz 1809. január 18-án írt levele, amiben kéri mesterének konkrét ítéletét, hogy annak megfelelően cselekedhessen, tökéletesíthesse költészetét: „Nevezze ki a Tettes Úr mindazon darabjaimat, melyek Uraságod ízlése ellen vagynak, hogy azokat mind kimustrálhassam, mert valóban én is csak az igazi poézist szeretem, a közönségest pedig gyűlölöm, s inkább írom nevémet egy jó rend alá, mint száz üres foliántok homlokára, mutassa ki tehát Uraságod azon darabokat, melyeken ezen principiumnak bélyege nincs, hogy azokat az irgalmatlan tűznek ad-

hassam.”⁵ Ugyanitt életének vezérelveiről azt jegyezte meg, hogy barátai a „magánosság és elmélkedés”, s költői alkotásait nemcsak éneki, „hanem mélyen” érzi is.

Kazinczy bizonyos mértékig ideálja volt a „niklai remetének”; tudása, ízlése, magabiztos ítéletei csodálatra készítették, maga is ilyes dolgokra szomjazott. A Széphalomról kapott első postai küldeményre adott válaszában feltétel nélkül elismerte Kazinczy vezérségét, s ettől megoldódott a nyelve is. A sűrűsödő postafordulókban érezhető Kazinczy öröme is meg a szándéka, hogy szorosabban kapcsolja az irodalom körébe. Leveleihez verseket is mellékel, amin Berzsenyi föllelkesül, és sorra küldi darabjait mesteréhez.

Szükségképpen csapódik le a baráti érzés episztolába, amiben többek között – az *Életfilozófia* szempontjából is fontos – józan mértéktartás vonásai vehetők észre, valamint a magyar maradiságról írt ítélete:

Az ész minden! s ebből foly minden jó,
Nincs e nélkül virtus, sem semmi boldogság.
Azért bécüli minden józan nép
Az ész szövetnekét gyújtó Minervát
S annak minden munkás tolmácsait;
Azért formálja a saját nyelvet,
Azért avatja azt Pallas szentségébe:
Mert a nélkül remélni sem meri,
Hogy a józanság istenibb szavát
Az elbutult község megfoghassa.
Csak a magyar szunnyad mély rögzésben,
Midőn minden népek fölébrednek
Az égi szent paizs villámjára,
Nem fut versenyt a szent Olympián,
Csak a győzők pálmáit bámulja.

(Kazinczy Ferenchez, 1809. dec. 31.)

Kazinczy ezután gyakorlati tanácsokat adott ifjabb barátjának; verseinek kiadását sürgette, s hasznos útmutatásokat fogalmazott az első lépésekre vonatkozóan. Nevezetesen: minél szebb külsőben jelenjenek meg a költemények, az országos vásárra kijöjjen, mert így vállalkozásának pénze biztosan betérül. Utazásra biztatta és barátai megismerését szorgalmazta. Nyitogatta Berzsenyi előtt a tért, ami az irodalmi érvényesüléshez vezetheti.

Ezek nem maradtak visszahatás nélkül. Jöttek, sorakoztak a válaszokban az újabb Berzsenyi-versek, mért – Merényi Oszkár szavaival – megnyílt a „bőség szaruja”.⁶ Bizonyos véleményeltérések is jelentkeztek,

1. Igaz, hogy Kis és Berzsenyi versei között kimutatható bizonyos egyezés, de ez korántsem „tanítványi” viszony eredménye, sokkal inkább azé, hogy a stílus, eszközhasználat vonatkozásában azonos eszményeket követnek.

2. Kazinczy Ferenc Válogatott Művei (továbbiakban: Kazinczy Művei). Válogatta és jegyeztelte: SZAUDER JÓZSEF. Bp. 1960. II. köt. 360.

3. A levél befejező részében így írt: „Óhajtanám, hogy a két Stolbergnek verseit, a Balde deák ódáit, Herdernek Terpichoréjával ismerje, és kezei közül ki ne tegye...” Kazinczy Művei II. 360.

4. MEZEI MÁRTA–MAYER ERIKA: Berzsenyi Dániel Válogatott Művei. Bp. 1960. 30.

5. Berzsenyi Emlékkönyv (továbbiakban: Emlékkönyv). Szerkesztette: DR. MERÉNYI OSZKÁR. Somogy és Vas megyei Tanács kiadása. Bp. 1976. 247–248.

6. MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel. Csurgó, 1938. 32.

majd egyre inkább irodalmi kérdésekre került a hangsúly. Ez volt az alapja annak a beszámolóknak is, amit Szemere Pál küldött Berzsenyi pesti útjáról: a költemények szépek, de a magatartás furcsa: „én, míg ők tanakodtak azokon, egynéhány darabokat olvasgatték magamban, s csudálkoztam Berzsenyin és versein. Mely érzés, mely nyelv, mely ízlettel választott tárgyak! Az Egész, mely kultúrát lehellő műv az! . . . Szentimentalizmusa nincsen talán oly forró, mint a Daykée, legalább a Titkos Bu-nak párját Berzsenyiben nem találom, de nem is oly homályos, mint Kölcseyké. Ódái pedig! Bizony Virág első lírikusunk, de ha bír-e azzal a nyelvvél, amellyel Berzsenyi?”⁷ Berzsenyi röviden maga is beszámolt utazásáról Kazinczynak, és egyben reflektált arra a bírálatra, amit közvetítővel (Szemere Pállal) küldött meg neki. A niklai poéta nem engedett mindenben, ami megintcsak lényeges az *Életfilozófia* gondolatmenetének alapját képező önbecsülés szemzőgéből. „Jegyzéseidet és változtatásaidat Szemerével és Kölcseyvel együtt megvizsgáltuk, és sok szép észrevételt találtunk benne. Használni fogom azokat, valamint csak ízlésem és poézisem természetem megengedheti. A hézagokat is igyekeztem minél jobban kiegészíteni és változtatásaimat tudodra adni.”⁸

Persze, ezek a megjegyzések nem kettejük kapcsolatának megromlásához vezettek, sőt, mint az 1810 közepétől (az *Életfilozófia* érlelődésének időszaka!) kelt levelek mutatják, egyre melegebbé, személyesebbé, családiasabbá vált a hangnem.

Ennek hatása a lírán is érződik; versein látható Kazinczy klasszicizmusának hatása: a zsúfolt mitológiai apparátus, a finomkodó ideávilág képrendszere, s átveszi a széphalmi mester erkölcsi eszményeit is, a tökéletesség-ideát. Ennek tudatában irányítja saját életét a megelégedettség harmonikus nyugalmához. Az *Életfilozófia* megírása előtt néhány hónappal dicsekedett Kazinczynak, mennyire elégedett azzal, amit a gazdálkodásban elért: „én elég gazdag vagyok”.⁹

Egyéni életének hangulatát alapvetően ez határozza meg. De van néhány számára zavaró tény: hogy a „műzsái” egészen elhagyták, hogy kevésnek érezte azt, amit tudott; az önértékelés szempontjából fontos érzet, hogy öregnek tekintette önmagát.¹⁰

VERSHANGULAT

A költemény megírásához „külső” inspirációt adó Schiller vers (*Resignation*) címében és tartalmában egyaránt a lemondó belenyugvás, rezignáltság hangulatát sugallta. Persze mindjárt meg kell jegyezni, hogy a költemény hangulata nem a szó mai (fáradt lemondás, reményvesztettség) értelméből következik,

Schiller prózáiraiban többször figyelmeztetett arra, hogy az ember természetes vágya a boldogság iránt, illetve annak ki nem elégülése rokon azzal az érzéssel, amivel elmúlt ifjúságát siratja.¹¹ Ebből következően a rezignáció a boldogsághoz, örömhöz vivő (zum Glück) út egyik szükségszerű állomása, vagy ha tesszük, hídja (fintern Brücke), ami a józan mérlegelésre alkalmat teremt.¹² Nem busongásra, sírásra, komorságra, hanem az elért és várható „rendeltetés” felmérésére. A hangulat határeset, amennyiben az örökkévalósággal szembeni érzésből indulva a tudatos viselkedésként értékelő gondolataiig jut el. Amire Berzsenyi Szemere Pálhoz a versírás időpontjában küldött levelében úgy utalt, hogy „érzéseim már egészen kiforrták magukat”, vagyis nincs bennük elegendő erő az ihletéshez, s helyettük a „gondolkodás és okoskodás”-tól várja a megújulást.¹³

Ezeket tekintetbe véve vizsgálhatjuk az *Életfilozófia* hangulatát. A legkisebb versépítő hangulati elemek, a hangok aránya, illetve az előfordulási gyakoriság a következő képet mutatja: a 466 magánhangzóból 274 magas, 192 pedig mély hangrendű. Ez önmagában inkább egyensúlyi helyzetet mutat, s hozzátéve még, hogy a komorabb zeneiségű mássalhangzók között nincs olyan, amelyik meghatározóan figyelembe vehető a verhangulatnál; azt kell megállapítani, hogy a hangarány nem közvetlen módon kapcsolódik ahhoz. A szavak jelentésárnyalatainak nagyobb szerepe van. Az „elvirít”, „elrepül” nyilvánvalóan a múlandóságra vonatkozik, a „rózsapárna”, „rózsakor” a megélt öröme, a kettő összekapcsolása pedig valamiféle középutas helyzetet, s inkább derűs hangulatot mutat. A végtelen és csepp, a sóhaj és óceán és orkán kontrasztja épp ezt erősíti azáltal, hogy már nem letörölt könnyekkel, hanem „bátran” megy a kijelölt úton a „közelít”-ő végig. Bár az utolsó szakaszban a „kétés”, „siratom”, „borzadom”, „zugolódom” szavak a reményvesztettség hangulatát sugallják, de a mellettük levő tagadás, valamint a VIII. és IX. versszak egésze elégedettségre utalnak. A „folytattam”, „éltem”, „marasztom”, „láttam” igék más-más viszonylatban erősítik, hogy a verhangulat – Berzsenyi szavaival – „a természetesség és ideálosság harmóniás középlete”, aminek megfelelően a költő szavait a bölcs felismerések „összehangzó vegyületévé” formálta.¹⁴

Vagyis, a versben rögzített fejlődési folyamat – aminek tanúi vagyunk – ambivalens. A boldogság ígézetéből indul („Rózsapárnán szenderegtem / Cypris ábrás ölében”), hogy a változások tényének leírásával („A rózsakor elrepül”) már a harmadik lépcsőfoknál eljussunk a múlandósághoz („Pályám vége közelít”), illetve a megmérettetéshez („Légyen álom, légyen bíró”). Itt jutott el a verhangulat és költői ma-

7. Kazinczy Művei II. 385.

8. Emlékkönyv 284. Kiemelés tőlem (L. A.).

9. Berzsenyi Dániel Összes Művei (továbbiakban: BDOM). Bp. 1968. Gondozta: DR. MERÉNYI OSZKÁR. 382.

10. BDOM 383, 387, 388.

11. FRIEDRICH SCHILLER: Über naive und sentimentale Dichtung. In: Schillers Werke. Erster Band. Aufbau Verlag Berlin und Weimar. 1969. 296.

12. Vö. Schiller: Resignation című versével.

13. A levelet 1811 januárjában írta. Lásd: BDOM 423.

14. Poetai Harmonistica. BDOM 322.

gatartás nézőpontjából a legkényesebb területhez: ha szándéka nem bánatos, elégikus visszatekintés írása, akkor önigazolásként (s az olvasó meggyőzésére) alternatív módon kellett szembeállítania eredményes és kevesebbet produkáló cselekedeteit (az V–VII. versszakban előforduló három „ha” és egy „de” erre utal). Hangulatilag a bánat („Sírjak-e, hogy életemet / Jól használni nem tudtam?”) és a tettek bizonyosságának felismerése („Ismét a múltat követném”), valamint a boldogság ízének felidézése („Az ifjúság örömeit / Lelkesedve öleltem”) és az el nem ért események („S ah, hazámra nem ismértem!”) rezignációja határozza körül az önvizsgálatot. A vers lezáró szakaszaiban az ambivalencia szükségképpen csökken, s egyre inkább az önmegegyezésre kerül át a hangsúly, arra, hogy amit végzett, legyen az örömteli („Megcsókolgattam rózsáit”) vagy nehézségeket támasztó („Megizzadtam vaspályáit”), azzal végső soron elégedett („Ha örök időket élnék, / Ezeknél többet nem érnék”).

Ha az *Életfilozófia* a IX. versszakkal véget ér, akkor a hangulata csaknem kizárólag optimista. De a hozzatett tanulságban, összegezésben a hármas tagadás („Nem siratom”, „nem borzadom”, „nem zugolodom”) arra mutat, hogy a költő teljesen mégsem bizonyos a megélt, látott és végzett munkája maradék nélküliségében, belülről valamiféle más megítélés is mocorog, más hangot kíván, de a harmóniaigény nem engedi kitörni.

A vershangulat híd-jellegét (lásd Schiller versében a boldogság és öröklét közötti sötét hidat), s a jelzett „összehangzó vegyület” minőségét – a német költő hatásán és Berzsenyi pszichikai állapotán túl – biográfiai tények is erősítik. A kedvező hangulat egyik oka a birtokosi eredményesség. „Az én iparkodásomnak gyümölcsét lassanként megérni látom”, írta édesapjának közvetlenül az *Életfilozófia* megszületése előtt. „Ezidén, ha ára mindennek így marad, húszeret könnyen beveszek. Ez ősszel ismét két szőlőt vettem... s úgy reményem, hogy jó természettel ezentúl ezer akó borom megteremhet... Az én szőlőm már most egy közönséges falunak jövedelmét adja nékem, földem pedig annyi van, hogy én sohasem tudom felét is megszántani.”¹⁵ Örömet növelte még – amiről ugyanabban a levélben szólt – hogy „munkája” (verseskötete) jó kezekben van. Ugyanakkor hangulatára kedvezőtlenül ható tényező a pénz, illetve az általa változtatott életfelfogás terjedése.¹⁶ Hatásuk, következményeik egyensúlya a költemény írásakor még nem borult fel.

A MŰFAJ: ELÉGIA VAGY „FILOZÓFIAI DAL”?

Az *Életfilozófia* abban az alkotói szakaszban készült, amikor a versek hangulatilag egységibbakká váltak. Az egyneműség – Berzsenyi szavaival – „szomorgó együgyű tónus”-t jelent, s jellemzője a lélek magába zártága és az elégikusság.¹⁷ Az elégiáról a költő, általa gyakran forgatott kézikönyvekből¹⁸, kétéle ismeretet szerzett: a magyar, latinos imitációs klasszicizmusnak megvoltak a tanai erről a műfajról, de a niklai poéta olvasta ugyanerről Schiller meghatározását is. Az előbbi szerint az elégia gyászos vagy elszomorító témáról szóló ének, amibe esetleg panaszok keveredhetnek,¹⁹ s az ódától lágyabb, érzelmesebb hangja, valamint versformája (disztichon) különböztette el. Ez a merev, külsőségekre figyelő szabály nyilván nem alkalmazható Berzsenyi költeményére. Sokkal inkább az, amiről a nagyhatású német költő egyik prózáírásában szólt: „Ha a költő úgy helyezi szembe a természetet a mesterkéeltséggel és az eszményt a valósággal, hogy az elsőnek ábrázolása túlsúlyban van, és a benne való gyönyörködés uralkodó érzéssé válik, akkor elégikus költőnek nevezem.”²⁰

Az elégiát és az idillt Schiller rokon válfajoknak tekintette. Az elsőként említett műfajba olyan költeményeket sorolt, amelyekben a természet és a poétai ideál úgy lesz bánat tárgyává, hogy a „Natur” elvesztésként, az „Ideal” el nem értként tűnik elő az ábrázolásban. Hangsúlyozta, hogy elégikus bánat az ideál által fölébresztett és be nem teljesült lelkesedésből származhat. Az így író költő keresi a természetet, de nem az érzések gyönyörködtetésére, hanem eszmei hangoltságától indítva. Eszerint az elszállt aranykorral, ifjúságról, szerelemről való panasz csak akkor kerülhet az elégiába, „ha az érzéki békének, nyugalomnak ez állapotai egyszersmind az erkölcsi harmóniának képzeteit is fölkeltek”.²¹ Vagyis: panaszkodni külső tárgyról, dologról elítélendő, s az igazi elégikus költőnél a panasz tartalma belső ideális tárgy.

Berzsenyi elégia-költészetének egyik csúcsa – A közelítő tél – kiemelkedően példázza, hogy a költő a természeti jelenségben miként éli az elmúlást:

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak.
Tárcsát bokrai közt sárga levél zörög.
Nincsen rózsás labyrinth, balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

— — — — —

15. BDOM 423.

16. Horváth Istvánnak írt levelében részletesen kifejtette ezzel kapcsolatos nézeteit. BDOM 425–426.

17. SZAUDER JÓZSEF: *Az este és Az álom*. Bp. 1970. 288.

18. Berzsenyi könyvtárában megvolt: *Horatius Poetikája*. Virág Benedek által. 1801.; Aranka György: *Elme Játékai*. 1769.; *Fr. Schiller: Kleine poesisch Schriften*. IV. Theil. 1810. Megmaradt könyvtárának jegyzéke közölve: DR. MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel könyvtára. Protestáns Szemle. 1936. 221–225.

19. A csoportosítás egyfajta példája Losontzi Istvántól kiemelve: „*elegiacum* – amellyel a hajdani gyászos eseteket mutatjuk be; *lyricum, ode* –, amelyet a hajdan lant mellett énekeltek”. Bővebben erről lásd: BÁN IMRE: *Eszmé és stílusok*. Bp. 1976. 217–222.

20. SCHILLER: *Válogatott esztétikai írásai*. Bp. 1960. 318. Kiemelés az eredetiben.

21. SZAUDER: i. m. 290.

Lassanként koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.

mint Kazinczy vagy Kölcsey.²⁶ A költői hangulat és meditáció adekvát műfajában kapott formát.

FORMA ÉS SZERKEZET

A múlandóságot kifejező igék közül megegyezik néhány itt és az *Életfilozófiában*. Mégsem lehet ily tiszta elégiának tekinteni a vizsgált költeményt. Legelőbb azért nem, mert az ideál (az élet lényege, értelme) fölkelte az érzés nem bánat, nem szomorúság, hanem megnyugvás a tényekben. Sőt, a hangulatnak – mint láttuk – van kifejezetten bizakodó rétege. Természetesen, az utóbbi eltúlzásától is óvakodnunk kell, annál is inkább, mert a kétféle hangulat együttes jelentkezése eléggé gyakori a költőnél. „Sajátja Berzsenyinek visszafájdulni ódából az elégiába” – írja Horváth János,²² s A tavasz utolsó két sorát említi példaként:

... valamint te, oly szép,
S mint mi, múlandó.

Ha az ilyen megoldás nem is tekinthető műfaji keveredésnek, arra mindenképpen figyelmeztet, hogy a Berzsenyi-versek poétikai csoportosítása nem könnyű feladat. Ehhez téve még, hogy – mint már Arany János kimutatta – az elégiában dalszerűség olvad egybe lírai előadásmóddal, tovább nehezedik a műfaji kérdés. Tény, hogy az elégiára jellemző a korban az emlékezés és a természet jelenségei fölötti meditáció; Kölcsey és Kazinczy versei is tele voltak az elmúlt szépre való visszatekintéssel: az ifjúságra, az elvesztett boldogságra, s leginkább Hellásra, a hajdani görögség boldog valóságára.²³ Az emlékezés kifejezetten filozófiai tartalmat kapott Berzsenyiné.

Az *Életfilozófiában* a természeti jelenség és az egyéni élmény („Elvirít a szép kikelet” és „Az enyém is elvirult már!”) összekapcsolása első pillantásra szembeötlő elégikus elem, továbbá az is, hogy időben hátratekint („Az ifjúság örömeit / Lelkesedve öleltem”). De, meg kell jegyezni, hogy az emlékezés és meditáció túllépett az elmúlás rezignációján, mély gondolati önértékeléssé vált, elhagyta a klasszikus formai kötöttségeket is. Az utóbbit is tekintetbe véve, az *Életfilozófia* nem kapcsolható egyértelműen az elégiákhoz. Merényi Oszkár is – aki pedig a poétikai csoportosítást így végezte – utal arra, hogy „... nem pillanatnyi hangulatot fejez ki. Úgy látszik, felszámolta mind az elégiák fájdalmas-borongós, mind a Barátság keserű hangulatát.”²⁴ Talál e tekintetben Horváth János meghatározása, aki „filozófiai dalt” látott a költeményben.²⁵ A megnevezés helyességét az eddigieken túl indokolják Berzsenyi nézetei is, aki a műfajok kérdésében korántsem volt olyan szigorú,

A verset dalformában írta Berzsenyi. Abban a hangsúlyos verselési módban, amit Kazinczy és Kölcsey többször elítélt. A költemény jól ritmizálható a magyar ritmus törvényei szerint, amelyekből itt leginkább a felező jelleg érvényesül. A verssorok egyötöde, tizenégy sor kivétel ez alól, például:

- I. 1. Én is öröm- / re születtem
- II. 4. S Dodona ber- / ke dördül
- VI. 6. Ismét a múlt / tat követném
- X. 6. Nem zugoló- / dom ellene

Arany János a nemzeti versidomról írt tanulmányában akkor ítélte igazán jónak ritmus szempontjából a költeményt, ha a hangsúlyos szótagok „kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve”.²⁷ Így próbára téve az *Életfilozófiát* szembeötlő, hogy a sorok túlnyomó többsége (négyötöde) párhuzamos tagoltságú. Ezt erősíti a viszonylag kis számú enjambement. A választott formának – kitűnően érezte meg Berzsenyi – a verssor és a versmondat egybeesése felelt meg a legjobban: tartalom és ritmus egysége. Hogy e tekintetben mennyire szigorúan követte a forma igényeit a költő, mutatja az is, hogy mindösszesen tizenhárom helyen fordul elő a versben valamilyen írásjel nélküli sorlezárás.

Rímélése nem kiemelkedően virtuóz (különösen akkor nem, ha Csokonaival vetjük össze), de hangsúlyozottan erősíti a tagoltságot. A rímpárok között egyetlen olyan van, amelyik régies ragozási alakja miatt nem található követőre: istene – kene. Van viszont jónéhány egyéni leleményű megoldás, melyek továbbbélésükkel igazolták a költői találékonyságot: aranyvilág – hág, már – vár, rád – ad, vert – nyert, tavaszt – időszakaszt. Monotonnak hatnak a következők: istene – kene, elértem – ismértem, istene – ellene. Gyakori az egyszótagos rím, de sok a háromszótagos is.

A dalformáról szólva Arany János elítélte a „csengő-bongó” elemeket.²⁸ Ilyenek az *Életfilozófiában* is vannak; a rózsza többszöri ismétlése, az arany, kikelet, fény, „mosolygó” tavasz. Ezt persze nem negatívumként említem, hiszen a dal ezek nélkül egysíkúbb lenne. Nyilván a korabeli költői szokás is kényszerítőleg hatott e szavak versbeépítésére. A költemény szóképzete így a köznyelv fölé emelkedett. Egrészt az itt is észrevehető görög–római jellegével, másfelől pe-

22. HORVÁTH JÁNOS: Berzsenyi és iróbarátai. Bp. 1960. 73.
23. Vö. SAUDER: i. m. 288.
24. Emlékkönyv 232.
25. HORVÁTH: i. m. 82. Valamint: KARDOS TIBOR: Berzsenyi Dániel életútja. In: Élő humanizmus. Bp. 1972. 523.

26. BDÖM 370., 372., 374., 378–379.
27. Arany János Válogatott Művei. Szerkesztette, gondozta, jegyeztette: KERESZTURY DEZSŐ és KERESZTURY MÁRIA. Bp. III. 1975. 178.
28. I. m.: 421.

dig az olyan ritka költői szavakkal, mint ambrás, gigá-szi. Az önértékelés viszont – egy-két kivételtől eltekintve – köznyelvi. Ami az érthetőség szempontjából nagyfontosságú!

Következetes egyszerűség jellemzi a strófákat. A hatsoros versszakok három kétsoros részre tagolódnak, és nyolcas, hetes hosszúságúak. A strófa képlet aszimmetrikus, mint az alábbi futólagos áttekintés mutatja, többszörösen is:

I. 4,4	V. 4,4	X. 4,4
4,3	4,3	4,3
4,4	4,4	4,4
4,3	4,3	4,3
4,4	4,4	4,4
4,4	4,4	4,4
		4,3

A szimmetriát egyrészt az utolsó két nyolcas sor különálló egysége bontja meg mindegyik versszakban, és a X-ben ehhez még egy lezáró hetes sor csatlakozik. Ennek magyarázata az, hogy minden strófában az 5. és 6. sor lezárja a szakasz gondolati egységét, a költemény utolsó sora pedig bensőleg megerősíti az önvizsgálat eredményét.

A strófa képlet aszimmetriája a dalszerűség bizonyosága, így a szakaszokénti befejezés és újakezdés ritmusához is alkalmazkodott az *Életfilozófia*. A zárás és nyitás nemcsak az egyes strófákra, hanem a költemény szerkezeti fővonalára is érvényes. Az utóbbiban – mintegy a részek harmonikus egységbefogásaként – a szimmetria szembeötlő: a 3+4+3 megoszlás „matematikai”²⁹ szépségű. Az első három versszak a rózsakortól az öröklét káoszáig, a múlandóságig ível, hogy ebből indítva a IV–VII. szakasz a megtett útra nézzen, aminek mérlegét a lezáró három strófa adja. A hármasság időbeli is. A múlt–jelen–jövő a versépítés szempontjából persze nem olyan tisztán elkülöníthető elem, mint az önértékelés gondolatmenete. A befejezettség és újakezdés az idő síkján – ha lehet – még fontosabb. Az első egységben (I–III. sz.) a születéstől már a jövőre öröklétekig jutott el, de ebből a futurumból újra visszakanyarodik a múltba és onnan az időrend betartásával az eredmények jelenéig (IV–VII. sz.), s ennek a negatív lezárása („bé nem tölthetem”, „nem ismértem”) ismételt visszalépést tett szükségessé, ahonnan gyorsított ütemben már a második strófával a jövőbe lép (IX. sz.), az utolsóban az adott pillanat és az előrelátás szoros egységével zárul az időív.

A rímképlet alkalmazkodott a szakaszok aszimmetriájához: ababcc, illetve az utolsóban: ababccb.

A strófa hosszabb kezdő részében a páros és páratlan szótagszámú sorok rímelenek egymással, a sza-

kaszáras párosrím. Ugyanazon a módon, ahogyan például A szerelemhez írott dalban. Ekként az *Életfilozófia* formai és szerkezeti elemei érlelődés, kísérletezés eredményei.

A MOTÍVUMOK „BELSŐ” KAPCSOLÓDÁSA

A vers egyik fontos motívuma az Árkádia. Ennek eredője Berzsenyinél távolabbra nyúlik vissza azoknál a közvetlen ihlető tényeknél, amikről még szó lesz. Könyvtárában megvolt és gyakran forgatta – amint ezt Kazinczyhoz írt első levele³⁰ is bizonyítja – *Salamon-Gessner: Idylliumit*, Kazinczy Ferenc fordításának 1788-as kiadásában. A képzelte világ (az aranykor!) szépsége, az élet és költészet harmóniája megragadhatta figyelmét. Egy rövid idézet meggyőző arról, hogy a pásztori életideálnak példáját adta Gessner: „Óh, ha tenéked azok a víg énekek tetszenének, melyeket műzsám a pásztoroktól tanult. Gyakran meglolja ő a sűrű bokrok közt fák nimfáit és a kecskelábú erdei istent, és hajlékokban a sással koronázott nimfákat, néha mohos kunyhókba mégyen; melyek körül gazdája híves árnyékokat ültet, s történeteket hord elő nemes cselekedetekről, a virtusról és a mindég víg ártatlanságról. Gyakran ötlet is meglesi a Szerelem Istene az egybenőtt bokrok zöld ernyőiben vagy a fűvek közt a kis patakok mellett. Ott hallgatja énekeit, s koszorút teszen repdeső hajára, mikor a szerelemről énekel, és a víg nyájaskodásról.”³¹

A tájrajz szépsége, boldogsága, sugalló volta számos Berzsenyi-vers sajátja lett. Legelőbb a *Phyllisben* jelentkezett, összekapcsolva az öröme születéssel:

Éden virágzik mellettem,
Szemem rózsán tévedez,
Érzem, öröme születtem,
S íme, szívem epedez.

Az idilli táj pásztorok nélkül elképzelhetetlen. A motívum első előfordulása a Matthisonhoz írt *A Balaton* első soraiban olvasható:

Itt századokat látott vadonok feketednek,
Mellyek ezer meg ezer göbölt kényükre nevelnek,
A szilaj Arkászok heverészve legeltetik a nyájt,
S a kies estvéken nyögdéssel lassú furullya.

Az *Amathus* utolsó szakaszában az istenek mitológiai étke és a Hesperidák boldog vidéke van együtt:

Itt Amor ápol s pieri gyenge szűz
Nektárpohárt nyújt s ambroziás kebelt,
S a lelkes élet játszva felleng
Hesperidák bíbor aetherében.

29. Berzsenyi hangsúlyos-rímes verseiről szólva használta ezt a szót Merényi Oszkár. Emlékkönyv 172.

30. „... mikor nekem... még tanulni kellett volna, már én akkor *Horáccal* és *Gessnerrel* társalkodtam.” BDOM 361.

31. Kazinczy Művei II. 84.

Az utóbbi idézet a mitológia szerepét emelte ki az arkádiai hangulatú költeményekben. Az *Életfilozófia* szintéziséhez előbbre lépést jelentett, amikor a költő az aranykor motívumát hozta korrespondanciába a mitológiai alakokkal, miként *A tudományok első részében*:

A szent Igazság és a szűz Szemérem,
Kik mint az égnek hív' küldöttjei,
A jámbor népnek kormányit vezették.
Örök békeesség és arany szabadság,
Víg ártatlanság s minden égi jók
Lakoztak vélek a boldog világban.

Ennek a motívumnak azáltal is nagyobb a szerepe, hogy a halál és múlandóság sötét képzetéből ki tudta emelni Berzsenyit.³² Jelentősége akkor nőtt meg, amikor az ifjúság és az aranykor szinonim fogalmakká váltak:

Mint az aranykornak boldog századja virágzó
Képe, szelíd tündér Fiatalság! visszanevetsz rám;
Felfedek ártatlan keblednek rózsaalakját,
S szívemet a múltnak gyönyörű örömébe merítéd.

Az ifjúság–szerelem–aranykor egységéből a középső kötőelem korábbi meglétét igazolja a *Lilihez* két szakasza:

Szíves kedves rokonfelét
Néked ezek választják,
S földi életednek édenét
Karjai közt megadják:
Hol szelíd öröm s vidámság
Lelke fog ápolgatni,
S az aranykori boldogság
Angyala csókolgatni.

S ugyanez a motívum *Venus–Cyprissel* bővítve a *Cyprishez* két strófájában (figyelmet érdemel az „amb-rás” jelző is):

Cypris! ledülök berkeid alkonyin,
S eldanlom első ömlendezésimet,
Eldanlom, amelyekre engem
A szerelem s epedés tanított.

Lebegj körültem, Mennyei, óh, lebegj!
Varázsövednek bájjal ékesíts,
Fedezz el ambrás lombjaiddal,
S Lolli szelíd keze nyújtsa bérem.

A poézis és szerelem kontaktusa előtűnik az *Osz-tályrészben*; Berzsenyi eszerint ol sem tudta volna képzelni életét a költészet emelkedett szépsége nélkül:

Csak te légy velem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

Az *Életfilozófia* egyik belső, morális öngazoló érve, hogy a költőnek meghatározott pályát kell végigjárnia. A motívum *A reggel* negyedik strófájában ekként szerepel:

Igy van minden! változhatnak renddel
Ki van szabva életünk pályája;
Egyik rokon a félistenekkel:
A másikkal por a hazája.

A vizsgált költemény filozófiai magja tekintetében – nem figyelve itt most a „külső”, az irodalom más vidékeiről érkező hatásokra – az a küzdelem a lényeges, ami az életideálok és a valóság kontroverziájából ered. Ez az ellentmondás Csokonai lírájában³³ is érezhető, nevezetesen abban, hogy a költészetnek az esetlegesség, a múlandóság, a konkrét időhöz kötöttség fölé kellene emelkednie, de az utóbbi lerontja az ideálokat, rossz közérzetet teremt az „elestvéledés” eszmény nélkülségében. Ennek a feloldhatatlansága Berzsenyi számára hosszú évekig kevés gondot jelentett, hiszen a szépség, nemesség, virtusok gondolata emelte a reáliák fölé. Olyan arkádiai³⁴ filozófiát írt körül önmagának, amiben az eszmények meghatározó volta vitathatatlan. Ennek egyik kiemelkedő megnyilvánulása *A jámborság és középszer*. A kézzel teremtett boldogság eszménye, az emberek iránti szeretet tetőződik ebben, azzal az antik példával, ahogyan Philemon átöleli az egész világot. Merényi Oszkár szerint Philemon és Baucis „jelentik a szépség diadalát a hétköznapiságon, az emberség győzelmét a kapzsi önzésen, a korlátolt fanatizmuson és embertelenségen”. A Philemonnal azonosuló költő magatartásában közvetett módon az élet „szent átváltozását” érezzük az ihlet percében, amely a költői vágyakat megvalósítja az alkotás létrejötte által.³⁵ Azért szükséges ezt kiemelni, mert az *Életfilozófiában* e motívum önmaga ellentétévé fejlődött; ott az életbeni valóságos értékek fontosságát hangsúlyozza. Hogy addig eljusson, Berzsenyinek némileg el kellett távolodnia attól a költői felfogástól, ami Schiller lírájában és prózáírásában volt követendő példa számára.

32. „Ha Berzsenyit a halál és múlandóság sötét hangulatából ki is tudja emelni »arkádiai-költői« képzelete, annál inkább bővelkedik ilyen elemekben az ifjúság és a szülőföld jellemzése” – írta Merényi. Lásd: DR. MERÉNYI OSZKÁR: Újabb Berzsenyi-tanulmányok. Bp. 1971. 70. Ugyanitt tekinti át az Arkádiával összefüggő elemeket, melyekből többet felhasználtam, amint erre már

hivatkoztam. Laczkó András: *Árkádia öröme múltán*. Napjaink. 1976/5. 4.

33. SZAUER: i. m. 289.

34. Merényi Oszkár jelzője. Lásd: Újabb tanulmányok 71–74.

35. I. m. 72.

BERZSENYI ÉS SCHILLER

A motívumok „külső” eredetét illetően nemcsak azt a már említett tényt kell figyelembe venni, hogy Berzsenyi könyvtárában megvolt Schiller poétikai írásainak kis gyűjteménye, hanem a költői vallomásokot is, legfőképpen pedig a versanyagot. Berzsenyi egyik rokona (Stettner György) jegyezte fel egy későbbi (1823-as) beszélgetésükből a következőket: a költő arra intette, hogy ne Goethétől vegyen leckét, „hanem a’ görögöktől, azoknál van a’ való egyszerű Fenség; megvallotta, azon kifejezéseket, melyeket Kölcssey dagályosoknak nevez, Schillertől és Matthisonól vette”.³⁶

Már a kortárs kritika rögzítette a tényt, hogy verseinek indításához vagy egyes szakaszok megírásához sok rész Matthisonól, Schillertől „van véve”.³⁷ A bécsi irodalmi lap kritikusa az *Életfilozófia* magyarázatához fontos párhuzamra utalt: „Az élet korai c. költeményt Schiller Resignation-jának első három versszakával . . .”³⁸ lehet összehasonlítani. Arkádia, öröme születés, az elvirágzó rövid tavasz-kikelet, a vég és öröklét motívumai együtt vannak a *Resignation* kezdő szakaszaiban:

Auch ich war in Arkadien geboren
Auch mir hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen,
Auch ich war in Arkadien geboren,
Doch Tränem bag der kurze Lenz mir nur.

Des Lebens Mai blüht einmal und nicht wieder,
Mir hat er abgeblüht.
Der stille Gott – o weinet, meine Brüder –
Der stille Gott taucht meine Fackel nieder.
Und die Erscheinung flieht.

Da steh ich schon auf deiner finstern Brücke,
Furchtbare Ewigkeit,
Empfange meinen Vollmachtbrief zum Glückel!
Ich bring ihn unerbrochen dir zurücke,
Ich weiß nichts von Glückseligkeit.
(A vers nyers fordításban így hangzik:
Arkádiában születtem én is, /
Már bölcsőmben barátságot esküdtem

a természetnek /

Arkádiában születtem én is, /
Csak a rövid ifjúság könnyei hajlítgattak engem. /
Az élet tavasza csak egyszer virágzik, /
s nem tér vissza soha többé. /
A halkszavú Isten – ó sírjátok testvéreim – /
Halkszavú Isten, életem fátylói kialszik, /
És ez a jelenség eltűnik. /
Komor hidadon állok már, /

Félelmetes örökkévalóság, /
Fogadd teljhatalmú leveleimet a boldogsághoz! /
Öt visszahozom hozzád töretlenül, /
Semmit nem tudok a lelki boldogságról.)

Néhol csaknem szó szerinti az átvétel (Auch ich . . . geboren – Én is . . . / születtem, Des Lebens Mai blüht einmal und nicht wieder, Mit hat er abgeblüht – Elvirít a szép kikelet, Az enyém is elvirult már, Furchtbare Ewigkeit – gigászi Örök), meg kell azonban jegyezni, hogy Berzsenyi jellemzően egyéni módon és tartalmilag önmagához igazítva építkezett a „külső” elemekkel. Egyrészt, az arkádiai tájat berkes ligetnek rajzolta, ami konkrét helye az örömeknek, mint a schilleri természet, és valamiképpen allúzió a Balaton-tól délre fekvő tájarculatra. Azután, az isten-motívumot, ami Schillernél az elmúlás, a sír irányába mutat, Berzsenyi mitológiai díszletezéssel többértelművé tette (ennek tartalmi vonásairól a későbbiekben lesz szó). Az *Életfilozófia* költője a harmadik versszak hasonlataival elképzelhetővé tette az örökkévalóságot, ami arányítva az emberi élethez mérhetetlenül nagy (csepp és óceán, sóhaj és orkán), de nem félelmetesen ijesztő.

Nem is lehetett volna az, annak jegyében, a jövőbeni lehetőségek felmérésével készítette. A visszatekintésben is van elem, a VII. szakasz utolsó két sora, amihez Schiller egy 1796-os epigrammájának ötletét tette magáévá, alkalmazta saját sorsára:

Hogy föllelje honát, minden vizet átszel Odysseusz;
Túl ugató Skyllán, szörnyű Kharybdisen is
Bősz tenger borzalmain át s a mezők veszedelmén,
Sőt Aidész földjén viszi-vonja az út,
Végül, míg szunnyad, teszi sors Ithaké peremére;
Ebred, s jajgat: a hont látva nem ismeri föl.
(Devecseri Gábor fordítása)

A Berzsenyire leginkább ható utolsó disztichon eredeti szövege ez:

Endlich trägt das Geschick ihm schlafend am
Ithakas Küste;
Er erwacht und erkennt jammernd das
Vaterland nicht.

Az ébredés csalódását³⁹ Schillernél az „erwacht” és az „erkennt . . . nicht” kapcsolódása nyomatékosítja. Berzsenyinél ugyanígy hangsúlyos a „soha bé nem tölthettem” csalódása, de az „elértem” és „nem ismértem” ellentét számára már nem olyan tragikus, s azért nem, mert itt az ideál-haza és a valóságos közötti dilemmát az utóbbi javára kísérelte meg feloldani. Az „elértem” és „nem ismértem” ellentétében,

36. TAXNER ERNŐ: A Vörösmarty–Bajza–Toldy „triász” negyedik tagja. It. 1975/3. 697.

37. A Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung kritikusanak szavai (L. Petz. 1815. május 15.). Idézi: Emlékkönyv 311.

38. Egyéb párhuzamokra is: i. m. 311.

39. BECSY ÁGNES: Berzsenyi–Odüsszeusz című tanulmányának gondolatmenetével egyetértve. Jelenkor. 1976/5. 403.

végül is benne van a mozgás és nyugalom, a hullámzó víz és a partot érés viszonylata is, amiről korábban így írt:

Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.

(Osztályrészem)

A partot érés ekként a nyugalom, a révbejutás jelképe is, azé a helyzeté, amikor a „szelek mérgén” túl lehet elmélni és értékelni a megtett utat.

KONTEXTUS-MAGYARÁZAT

A verset értékelő Horváth János írta, hogy a költemény „korántsem tisztán logikai, zavartalanul higgadt menetű”, és hogy a költő „a fel-felsírni akaró panaszt némítja el újra és újra az ész szenvtelen megállapításával”.⁴⁰ Az érzés, érzelmesség és a ráció kettőssége, illetve az utóbbi dominánssá válása arra utal, hogy a nyugalom „fájdalmasan kiküzdött”,⁴¹ a béke feszültséget, szenvedélyeket takar, mik a nyelvi megformáltságban ismételt felbukkannak, feszítik a klasszikus alluziókat. A költemény felszíni harmóniája ettől kapott romantikus színezetet.⁴²

A verscímében Kazinczy által az élethez társított idővonalat ezért érezte kötetének második kiadása előtt szűknek, kevésnek, nem kifejezőnek. Nem korról, órával, periódusokkal mérhető dologról szolt ő, hanem annál sokkal többről, mélyebb valamiről. A plusz – ami a változtatást szükségessé tette – elvontabb, ha tesszük, általánosabb és konkrétabb egyben a múlandóság, az öregedés érzeténél: a korábbi statikus-harmonikus világkép és szemlélet rendjének megbomlásáról, pontosabban az átalakulási folyamat felismeréséről és az alkalmazkodás egyfajta lehetőségéről van szó.

Az új, bizonyos értelemben romantikus elem, ami Berzsenyi költészetét elkülönítette és egy határon túl meg nem érthetővé tette a Kazinczy formálta ízlérend számára, éppen az volt, hogy ő mozgásban, változásban, dinamizmusának tudatában kezdte látni a világot. A természet mindig új hangot adó mozgásban volt számára; a szélvésznek bús harcot vívtak, az égből lángvillámok dörögtek, s ami azelőtt, más poétáknál, biztosan nyugvó magaslat volt, azt nála rohanó erő mozgatja meg. „Elrepül” a nyugalom. A dinamikussá alakult világban az addigiakhoz képest hihetetlenül

megnőtt az idő jelentősége. Egyik korábbi nagy versében írta: „... az aranyvilágnak Rózsaberkéből sivatag vadon kél Zordon időekkel” (Barátimhoz). Költészetében első verseitől szerepelt a múlandóság témája, annál is inkább, mert olvasmányélményei s a különösen kedvelt Matthison és Schiller művei arról győzték meg, hogy az ifjúi éveivel elmúlt évszázad az aranykoré volt. A változás tendenciáját mutatja, hogy a megelőző korok poétáinak verseiben – Szerb Antal szavaival – a „térérzék dominált”,⁴³ a jelenségeket egymásmellettségben élték át, minden dolognak pontosan meghatározott helye volt a térben. Berzsenyi előtti líránkban az idő múlása iránt fogékony Ányos Pál még külső, táj- és természeti képekkel figyelmeztette erre embertársait: „Ebből végy, oh ember! példát életedről, / Ez int hathatósan múlandó végedről; / Mert melly nap eltűnik, többet nem világít; / Elfonnyadt virágocská réteket nem sárgít; / Az elfolyt patakok már vissza nem térnek, / Vén s. kiszáradt tölgyfák nyárt soha nem érnek; / Úgy ha elaluszik életünk virágja, / Többet fel nem derül, mert a sír elzárja!” (A lenyugvó naphoz). A századforduló körül az idő élménye és tudata ehhez képest megváltozott. A lírikusok időszemléletében legerősebb a szubjektív idealizmus azon vonása, miszerint az idő belső érzék, belső állapot formája⁴⁴ – vagyis végső soron emlékezés. Ami Berzsenyinél érték szerinti összemérését jelentette – előre, s leginkább hátra – a korszakoknak.

Az átalakulás iránti fogékonyságot, pontosabban, önmagával, eszményeivel és korábbi műveivel való ismételt szembenézést életrajzi és történeti események is követelték. Az életút felén túljutott költő családott korábbi gondolkodásformájában, versírói módszereiben, sőt még ódáiban, idilljeiben is. Még annak figyelembevételével is mély volt a megrendülése, hogy késve kapott újságokból, baráti beszélgetésekből és levelekből jutott el hozzá kevés híryanag, hogy tulajdonképpen perifériáján élt az átváltozásoknak,⁴⁵ ugyanakkor az újat, a lényegeset, a fontosat azonnal felismerte bennük. „A politikai zaj rettenthet, de talán nem akadályoz, Friedrich Rossbachnál is verseket csinált, mi se nemuljunk el igen hirtelen. – A jövő bizonytalan...” – írta Kis Jánosnak 1809 elején.⁴⁶ Az elbizonytalanodás okairól pedig Kazinczynak azt, hogy a nagy „heroizmus”, mellyel a nemesség készülődött a haza védésére, nem elég csak arra, hogy aktákat csináljanak és aranyakat költsenek, mégpedig a „házát”-t.⁴⁷ Mindez arra volt jó, hogy amit azelőtt

40. Idézi: BÉCSY. I. m. 402.

41. HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968. 34.

42. „Berzsenyinél például e formák és motívumok jelentős költészetélelődték azáltal, hogy egy életérzés tükröződi, s hogy bennük a harmóniára való törekvés megütközik a romantikus színezetű önkifejezés szabálytalnabb, dinamikus vívódásaival, konfliktusaival.” WEBER ANTAL: A klasszicizmus változatai Magyarországon. In: Irodalmi irányok, távlatból. Bp. 1974. 33.

43. Példaként „Dante, aki a bűnök és erények helyét pontosan kiszabta a térben.” SZERB ANTAL: Magyar irodalomtörténet. Bp. 1972. 246.

44. Ez kapott filozófiai alapozást akkor, amikor költőinkhez eljutott a holbachi materializmus és a kanti idealizmus, valamint a görög materializmus és platonizmus ellentmondó nézettömege. Vö. SZAUDER: i. m. 289.

45. VARGHA BALÁZS: Berzsenyi Dániel. Bp. 1959. 85.

46. BDÖM 420.

47. „Igaz, hogy alkotmányunk talptámasza a nemesség, de már most a nemeseknek az ereje nem kezében, hanem a zsebjében van. Az ilyen úrkatonák a garasok helyett aranyokat költenek el, az pedig directe mód a házáé.” BDÖM 364.

megingathatatlanok látott, az illúzióvá, tévképzetté, lerontható légvárrá legyen, és serkentse az önvizsgálatra. Ezt rövidebb-hosszabb időközökkel persze többször megtette már. Az *Életfilozófia* – a motívumok vizsgálatánál is láttuk – összegzése és egyben meghaladása az évekkel előbbi hasonló jellegű verseinek. Ezek közül a gondolatazonosság, szókészlet és építés bizonyos egyezése okán legelőbb a többször említett *Barátimhoz* emelhető ki. Azért, mert kritikát mond önmagáról, kijelenti, hogy már nem írhat úgy, mint addig: „Mennyi tündér báj s ragyogó kilátás, / Mennyi andalgó öröm és reménység / Rengeteg, édes Csالاتás! öledben / Mágus erővel. // Álmaim tűnnek, leesik szememről / A csalárd fátyol, s az aranyvilágnak / Rózsaberkéből sivatag vadon kél / Zordon időkkal: // Hol csak a külszín fedi a valóság / Pusztá országát bíbor állapelben; / Ámde a bölcsnek beható szemével / Játsszani nem mer.” Vagyis, életének valósága közbeszólt, komorrá és magányossá tette, önkörébe zárta, elheszente tündéri képzetait. E gondolat az *Életfilozófia* indításában különösen erős. Leírták már, hogy Berzsenyi szemlélete átforgatódását képbe sűrítve mutatta meg olvasóinak: „... az aranyvilágnak Rózsaberkéből sivatag vadon kél”. Miért érdekes ez a másfél sor? Legfőképp azért, mert a változást nem optikailag, hanem lélektani módon rögzítette; a világot tündéri prizmaiban mutató csalárd fátyol eltűnése belső folyamat, s ebből következően csak jobban kell figyelni arra, amit addig rózsabereknek látott és az – realisabb! – sivar pusztaságként mutatkozik.⁴⁸

Ezek a részek – mint utaltam rá – az *Életfilozófia*-ban felerősödtek, és némileg más értelmet is nyertek. Leelőbb azzal, hogy a költemény kezdő sorai kapcsolatba hozhatók Schiller *Resignation* című versével. A kontextus ilyen viszonylatáról volt már szó. Amihez még annyit szükséges hozzátenni, hogy a széphalmi mesternek is jelentős szerepe volt az illető kezdésben. Berzsenyi éppen Kazinczy által ismerte az „*Árkádiapört*”. Merényi Oszkár az *Életfilozófia* magyarázata során figyelmeztetett arra, hogy Berzsenyi nem véletlenül küldte Széphalomra, s az sem pillanatnyi impulzus eredménye, hogy a második sora Árkádiával kezdődik. Ugyanis, Kazinczy 1811. február 21-én postázta Niklára *Egy római Árkászhoz* című versét, ami tulajdonképpen nem más, mint Széphalom költői leírása és ezzel fejeződik be: „Mondd: jöjjön s lássa ezt – itt Árkádia!” Nem lehet, sőt a levélváltás közötti rövid idő miatt nem szabad feltételezni, hogy ennek az *Életfilozófia* megírására döntő hatása lett volna. De a szövegelem mégiscsak Kazinczyval kapcsolatos.

Az említett „per” egyik-másik írása megjelent a *Hazai Tudósítások* című lapban, Berzsenyi egyik kedvenc

újságjában. Abban Fazekas Mihály *Debrecen védelme* című cikkével indított támadást Kazinczy ellen, s hibáztatta az Árkádia szimbólum sokrétűsége miatt, megamiért rágalmozta a várost. Az írás hangja nyers volt, a széphalmi mestert valósággal megsebztek sorai, méltatlankodott is ezen barátaihoz írt leveleiben. Berzsenyit – mint fentebb futólag áttekintettük – mélyen foglalkoztatta Kazinczy alakja s a vita alkalmat adott arra, hogy költői „védelmére” álljon a gondolatnak. Természetesen mentora szellemében. „*Árkádia*, igenis marhalegő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágoztak a műsák mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgil is a maga két kedves énekesit arkásoknak (*Arcades ambo et cantare pares et respondere parati* – Mindketten árkádiaiak, egyformán jó énekesek és készek a versenyre) ... Árkádiában élni tehát ... nem jelent egyebet, mint ezt: *Egyike voltam hazánk kedvelt énekesinek én is, s boldog éltet éltem a mesterség szép régiójában*” – írta Kazinczy a *Hazai Tudósítások*ban.⁴⁹ Az *Életfilozófia* szövegmagyarázatához itt az a tény érdekes, hogy a niklai poeta vállalja a vitatott tartományt s ugyanúgy, miként a fenti idézet, azonosítja a pásztort és a költőt. Megszüntette ezáltal a szimbólum jelentésrétegeiben látott kontroverziát.

A kezdő kép szóhasználatával tündéries szemléletre utal vissza. Rózsá, ambra, arany díszíti, csillogtatja s elfedi a valóságot, a szendergés pedig az ébrenlét és álom határának révületét, a poétai alkotás bódulatát asszociálja. Valóban? Nem csupán az utólagos magyarázó látja így? „Édes szerelem, édes poézis, mi az ember nélkületek!” – kiáltott fel Berzsenyi az *Életfilozófia* (pontosabban: akkor még *Az élet korai*) kapcsán Kazinczyhoz küldött levelében. S ez megerősíti, hogy a kezdő szakaszok a korábbi én rajzai, ezekben az addigi illúzióit vette sorra. Méghozzá úgy, hogy „kihímezte”, a szavak mágiájára építve tette páratlanul széppé a megéltet. S ez megerősítve a mitológiai utalásoktól – Szauder József szerint – Berzsenyi klasszicizmusára mutat.⁵⁰ De, hogy nem lehet ily egyértelmű az *Életfilozófia* kontextusának megítélése, azt a IV. szakasztól prózaibb stílus igazolja, valamint közvetlenül Kölcsey későbbi – a tökéletesség „kánon”-jából kiinduló – bírálata. Bizonyos értelemben határesettel van itt dolgunk. Azért is, mert önmagával realisabb szemlélettel megkísérelt már szembenézni. A vizsgált költemény előtt némileg szentimentálisabb megfogalmazásban *Az élet dele* című művében tekint végig a megtett úton. Ennek egyik centrális eleme a „nel mezzo”, az élet felére érkezés, az egyéni sors alakulásán való meditáció. Feltűnően gyakori szava a *nem*, a múltbeli ábrándok, szépségek tagadása, valóságghű értékelése:

48. VARGHA: i. m. 122.

49. Kazinczy Művei II. 144.

50. A poétai expressziók mágiáját, a „kihímezést” Szauder József Berzsenyi klasszicizmusának megnyilatkozásaként értékelte. SZAUDER: i. m. 295. De, tekintetbe kell ven-

ni, hogy éppen ezeket az elemeket utasította el Kölcsey a klasszicizmus „felsőbb ideálja” alapján. Kölcsey Ferenc *Válogatott Művei*. Válogatta: FENYŐ ISTVÁN. Bp. 1975. 236–245.

Nem volt ekkor is felhőtlen futásod,
De hamar felderült rövid elhunyasod,
Csak azért rejteztél néha fellegekben,
Hogy fátyolod alól annál kedvesebben
Mosolyogjon orcád.

Nem adtál szüntelen tuskétlen rózsákat,
Nem lengtetél mindég lány Etéziákat:
De adtál víg elmét, erőt, barátságot,
Angyali érzéssel tölt edes órákat
Cypris ölében.
(1804–1808 között)

Az öröm és szerelem boldogságával indult az *Életfilozófia* is. Cypris tulajdonképpen Venus mellékneve, s ebben a szöveggörnyezetben az érzést rokokóra emlékeztető finomsággal fejezi ki. A második szakaszt kezdő „ah” ezt fokozza. Az indulatszó testetlen, sóhajleheletnyi bánat a múlandóság felmérésekor. A kép dinamikusabb igékkel viszi tovább az elsőt; nyomatékossított összekapcsolásával az ifjúságnak és a szerelemnek, az aranykornak és az érzelmeket szimbolizáló rózsának. Ezek eltűnnek és átadják helyüket valami másnak, amit mitológiai díszletezéssel írt körül a költő. Meg kell jegyeznünk, hogy Berzsenyi a „más isten” csúcsra kerülését – lehet, hogy nem teljes tudatossággal – mesteri módon készítette elő. A Cypris–Venus ugyanis a mitológiában nem csupán a szerelmet, hanem az értelmet, a gondolkodást is megtestesítette. S ha a „más” eltérő minőséget jelölő értelmére gondolunk, akkor világos az összefüggés: a belső ént ezután a ráció irányítja majd. Egy hónappal a költemény megküldése előtt írta Kazinczynak: „Verseket most ne várj tőlem, mert most szüntelenül tanulok. Plutarchhal fekszem le nyoszolyámba, s Platóval kelek ki belőle. Mi lehet az a platói szerelem? Mi az a Knabenliebe? Plato valami isteni lelkesedésnek s tökéletességnek nevezi. Plutarch politikai intézetnek tartja...”⁵¹

A költemény kezdete hagyományos Berzsenyi-indítású; képvariálás jellemzi. A szóképbeli látvány romantikusan túldíszített, a korabeli olvasók számára sejtelmesen ragyogóvá tett. A megismételt „berek” és az erre felelő „liget” nemcsak tájhoz kötődésük okán, hanem görög vonatkozásaik miatt is érdekesekek. A képszerűség azután átadja a helyét a meditációnak, s a tulajdonképpeni filozófáló részekben hasonlatok formájában, a gondolatok értelmezésének és követésének megkönnyítésére van csak festői elem. Vagyis: szembeüvő a befeléfordulás. S hogy elsősorban lélektani állapotváltozást kell itt látnunk, meg az „elvirítító szép kikelet” mögött is, arra adalék a versírás időpontjában Szemere Pálhoz küldött levele. Arról számolt be, hogy megérezte az olvasás, a tanulás ízet s azelőtti érzéseit „egészen” elforrtnak látja, és azok

„helyét” gondolkodás és – szavával – okoskodás foglalta el.⁵² A „dördül” és „elvirít” igék kitűnően hangolják át a költeményt a vég közeledtének felismeréséből fakadó költői mérleg készítésére.

Az örökkévalóságot Berzsenyi képzelete kozmikus méretűvé nagyította. Ez később – mint ismeretes – kiválóta Kölcsey ellenzését, aki az *Életfilozófia* III. versszakából kiemelt másfél sort, és „értelemtől üres” expressziók közé sorolta: így írva, „gigászi örök vár kaósza”. Nem azért szükséges ezt említeni, mert nyilvánvaló félreértésről van szó, sokkal inkább, mert figyelmeztetés rejlik itt a versmagyarázó számára; a részletek pontosságára ügyelve, összefüggéseiben vizsgálja a költeményt.

A „gigászi Örök” jegyében készített mérleg, összegezés két síkú. Az egyik: az az emberi helytállás, annak a múltbeli értékeknek a megőrzése, amiknek statikussága, harmóniája a versírát megelőző fél évtizedben bomlott meg. Ennek a lírai hagyományokból táplálkozó felfogásnak elsősorban osztálya közösségének szánt erkölcsi eszményei voltak: *virtus, nemesen érző-élő szív, javító szándékú tettek*. Az emberségre appellálás látszólagos egyszerűsége gazdag tartalmat rejt, amit – Merényi Oszkár ötlete után – leginkább Shakespeare szavaival lehet megmutatni:

Men must endure
Their going hence, even their coming hither,
Ripeness is all...⁵³

A múlt eszményeiről az *Életfilozófia* némi bizonytalansággal szolt („ha virtusom...”, „ha szívem...”), s igazában az emberi gyarlóság említésével a fölmentés is a versbe került. A kétkedő hangot a felismert disszonancia tette szükségessé, hiszen korábbi céljai eltértek a közigenyétől: „a magyart nagynak képzeltem, mint kalpagja s fényesnek, mint ruhája; nemzetiiséget kerestem, hol tán már nemzet sincs, polgári virtusokat kívántam gerjeszteni, melyek nekünk szükségtelenek... Nekünk már most egyéb kell, csak fabrika, manufaktura, pénz, sőt egyéb luxus is! Ezekről pedig én ódázni nem tudok, s következőképpen hallgatok” – vallotta egyik levelében.⁵⁴

A másik életsík: a tündéri, virágzó versek költészet, a szerelemé, a merész képzelet követése, aranyvilág, rózsakor szépségének megmutatása, vagyis – Kölcsey szavaival élve – a „csupa érzés, csupa fantázia, ifjúi erő, ifjúi lángolás” időszakának boldogsága. Ez egyénileg volt fontos számára. S hangsúlyosan megerősítette, hogy ezen akkor sem változtatna, ha újabb lehetősége adódna. Hátratekintve vállalja álmódosításait, amelyek végső soron megakadályozták, hogy életét „jól használni” tudja. A „használni életünk szűk kerületét” Horatius életfilozófiájának egyik sarkpontja, s az „álmódosza” megtett út éppen ennek

51. BDOM 387. Kiemelés tőlem (L. A.).

52. BDOM 425. Kiemelés tőlem (L. A.).

53. A *Lear királyban* (V. felv. 2. jel.) mondja Edgar. Vörösmarty Mihály fordítása így szolt: „Embereknek / Kell

tűrni a jövést, mint elmenést: / A földolog, hogy elszóntak legyünk.” Vö. Emlékkönyv 233.

54. BDOM 426.

érvényre juttatását nem engedte. Az *Osztályrészem*-ben elért nyugalom a költői képzetek megsemmisíteték, és Berzsenyi–Odüsszeusz⁵⁵ útra kelt, ám céljait most sem érte el (VII. sz. 3–6. sor).

Van olyan vélemény, miszerint a két élettendencia teljesen harmonizál a költeményben.⁵⁶ Ha ezt elfogadjuk, akkor bizonyos fokig érthetetlen a VII. szakasz. Igaz, hogy az ifjúság örömeért visszatekintve is lelkesedik, de utána mindjárt hozzáteszi, hogy eszményei valóra váltása nem sikerült; hogy a múltból általa felmutatott értékek követőkre nem találtak, s a hajdani nagyság képére emlékezve nem ismerhetett hazájára. Okként számításba vehető, hogy Berzsenyi–Odüsszeusz azért sem ismerte fel hazáját, mert Magyarország–Ithaka más lett, mint amilyenek „kies” ösvényin haladva elképzelték. Vagyis, míg álmodott, addig a haza is változott, s amiről korábban megróbált tudomást nem venni, most már kényszerítően tárul elébe. Az „elértem” és „nem ismértem” csalódását okozhatja a valóság átalakulása, s ugyanakkor az is, hogy a költészettel átvarázsolni kívánt realia, ami hosszú ideig idilli partot ígért, „csalatlásnak” bizonyult.⁵⁷

Egyéni életét viszont sikerült úgy formálnia, amilyennek tervezte. S valójában ezeknél a részekenél, a VIII. és IX. versszakban írta le sorsának értelmét; a megismételt „minden” az emberi teljességre törekvés szinonimája. Kitekintve biográfiai adatokra, azt látjuk, az *Életfilozófia* születése körüli időben sikerült annyira tökéletessé tennie verseit, hogy Kazinczy vállalkozik a kiadás megsegítésére. Eszményvilága átalakult, de tulajdonképpen ekkor körvonalazódott szándéka, hogy költői erejét alapos tudással szorítsa céljainak megfelelő mederbe. S még valami: leveleiben férji, családi boldogságáról írt barátjának. Ezek szerint: *életének mérlege pozitív.*

Az adott pillanat számára híd, delelő, zenit, ahonnan hátra és előre egyformán tekinthet a szem, s a látott képekben lehet olyan is, ami nem tetszetős. Ez a múlandóság érzetét-tudatát keltheti, úgy, miként Az élet dele utolsó strófájában:

Mit várjak ezután, nem látom előre.
Könnyes szemmel nézek a múltra s jövőre:
Annak örömeit sírva emlegetem,
Ennek komor képét előre rettegem
Sötét ködében.

Az 1811-es költemény „új kor – új isten” hitvallása viszont lényegét tekintve optimista,⁵⁸ a szóknak abban az értelmében, ahogy azt a felvilágosodás legjobb képviselőinél látjuk; a létező „rosszak” tudatában hirdették a világ „eredendő” jóságát. Természetesen az *Életfilozófia* nyugalomán is érezhető a küzdés.⁵⁹ De

ez a lényegi jegyet nem érintő, csak árnyaló, magyarázó vonás, amire a költő maga hívta fel a figyelmet. Versének 54. sora kötetének első kiadásában ez volt: „Ezeknél többet nem kérnék”. Az eredeti sor értelmét e változtatást kifogásolva így világozta meg: „Nem igaz, mert kérnék, ha kérhetnék, de nem érnék, mert nihil novi in mundo. Azt akarnám mondani: Mindent láttam, s akármeddig élnék, egyebet nem látnék, mint amiket láttam.”⁶⁰

A VERS HELYE BERZSENYI KÖLTÉSZETÉBEN

Az *Életfilozófia* sajátosan illeszkedik Berzsenyi két fontos verstípusához: a költői hivatástudatról vallóhoz és a léiösszegző költeményekhez.

A líra és az élet, a tökéletes szépség és a valóság viszonya s az emögött álló világfelfogásbeli problémák Berzsenyinéél újra és újra válaszra sürgető kérdések voltak. A kapcsolatrendszer harmóniájának vagy diszharmóniájának kuicsa nála az idő. Éppen a vizsgált verset is tartalmazó levél végén írta: „már érzem, hogy erőmnek hathatósága életemnek rövidségét okozza. Én már most formális öreg vagyok, oly öreg, hogy alig becsülhetek egyebet, mint a nyugodalom”.⁶¹

A múlandósággal szembenézve a kezdetektől az adott jelen és a múlt kontroverziájáról írt; A tizennyolcadik század című ódájában a pillanat, a nagyság, az erő és erkölcsiség szemszögéből közömbös, illetve csak annyiban érdemel említést, hogy összekötő kapocs a jövőhöz, s alapot teremt a reményre, a tervezésre, biztatásra:

Bízzál, s virágzóbb századokat remélj:
Előőidnek szép kora visszatér.

Ugyanakkor az idő „küszöb”-ére érkezés, az előre- és visszatekintés korábban vallásos szemlélettel történt; a felmutatható eredmények – s maga a létezés is – „mindenható kar” intéseinek következménye. De az óda befejező strófájában már feloldja némiképp a „lelkeden tartás” határozós szöveggel a vallásos biztatást, mintegy belső ügyé téve a jövőt.

Ennek a jelentőségét nem túlozhatjuk el, hiszen az 1810-ben véglegesített *Fohászkodás* a világtrend klasszikus nyugalomát isteni cselekedetként értékelte, s költői vágyainak elérhetőségét ekként látta:

Buzgón leomlom színed előtt, Dicső!
Majdan, ha lelkeim záraiból kikél,
S hozzád közel járulhat, akkor
Ami után epedez, ott eléri.

55. A szintagma címként BÉCSY ÁGNESÉ. I. m. 398.

56. Újabb tanulmányok 78–80.

57. BÉCSY: i. m. 403.

58. Merényi Oszkár szerint Berzsenyi tisztában volt a világ jó és rossz jelenségeivel, mégis optimista. Újabb tanulmányok 80.

59. MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel. Bp. 1966. 203.

60. Az élethelyzettel, a világgal és önmagával való elégedettség fontos adaléka az a levél, amit kötetének második kiadása előtt küldött Helmecci Mihálynak. Emlékkönyv 318.

61. BDOM 388.

Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.

Már Váczy János⁶² figyelmeztetett arra, hogy Berzsenyit a sömjéni évektől a nagy létproblémák foglalkoztatták, azokra kereste a feleletet. Kis János barátsága is ebbe az irányba vitte, azáltal, hogy ajánlotta a német költők alaposabb megismerését, s így Berzsenyi olyan témákkal került kapcsolatba, mint a magányosság, melankólia, múlandóság, halál. Ezekben a verseiben az *Életfilozófia* összegzése aspektusából egyrészt az a lényeges, hogy a szerelem több számára a gazdagságnál, majd annak felismerése, hogy az ember a tárgyi világban nem találhat olyat, ami végleg és teljesen kielégítheti, s a szerelem kozmikus méretűvé válik, a férfi pedig már-már félistenné, hogy szembenézhesen a végtelennel. Ugyanakkor a földi élet szenvedés, amiben meg kell nyugodni.

A költészet (álmodozás) adta megalégedés, révbejutás az *Osztályrészem* alap gondolata:

Csak te légy vélem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, ó Camoena,
Itt hűves ernyőd.

Az idő és a megalégedés, az ideálok és a való harmóniája azonban fokozatosan felbomlott. A *Barátimhoz* című versében már a kiábrándulás dominál, hogy azután *Az élet delében* eljusson a sírásig (mindkét vers 1804–1808 közötti).

Az *Életfilozófia* ezekhez képest fordulópont: először azzal, hogy szemléletileg felvilágosult, deista vonású, merő ebben már nem vágyott az istenség közelébe jutni,⁶³ egymás mellé helyezte a két végső lehetőséget; azután a vissza- és előretételezésből elmaradt a sírás, a ráció bizakodása viszi tovább az életútján.

Összegezve: Berzsenyi költeménye a motívumok „belső” fejlődésének eredményeként, valamint a „külső” inspirációk hatása által kapcsolható a „kiábrándult”, dezillúziós⁶⁴ verstípushoz líráinkban, s némiképp a XVIII–XIX. századforduló német elégia-idill költészetéhez. A kettős és diszharmonikus életérzés adekvát formát teremtett, bár az állandó önfegyelmzés, az érzések tudatos leszorítása bizonyos feszültséget teremtett a forma és a gondolatmenet között. Azonban még így is ez az egyetlen verse, amely nemcsak tételét hirdette meg a sors nyugodt elfogadásának, hanem azt is megmutatta, hogy a csalódásokon való felülemelkedés miként lehetséges. Az összetettség heterogénné tette a vers anyagát, így is utalva arra, hogy az *Életfilozófia* nem végleges döntés a létösszegzés, a hivatástudat és az önértékelés kérdéseiben. Túlelemelkedve az elégikuságon, utat nyitott az epiztolák gondolati csúcsainak.

Laczkó András

62. VÁCZY JÁNOS: Berzsenyi Dániel életrajza. Bp. 1896. 43.

63. KARDOS: i. m. 523.

64. Vö. SZÖRENYI LÁSZLÓ: A humoros elégia (Arany János: Visszatekintés). In: Az el nem ért bizonyosság. Szerkesztette: NÉMETH G. BÉLA. Bp. 1972. 276–278.

NACH VERLAUF DES VERGNÜGEN VON ARKADIEN ...

Der Aufsatz gibt die zusammenfassende inhaltliche und förmliche Analyse des Gedichtes Von Dániel Berzsenyi unter dem Titel: *Lebensphilosophie* (Életfilozófia). Der Vers ist 1811 entstanden, als er infolge der bestimmten geschichtlichen Zusammenfassungen und nach der Veränderung seines eigener Lebens selbst seine bisherige Lebensprinzipien überprüft. Bis zur Hälfte seines Lebens kommend legt er für sich über die Ergebnisse Rechenschaft ab. Eine doppelte Berufung hat er kennzeichnet: einerseits leben als Mensch auf der Weise, nach der ihn eine innere Edelkeit und die Klarheit der Taten charakterisiert, andererseits soll er seine dichterische Berufung erfüllen. Das Gedicht ist voll klassischer Hinweisungen: Arkadien, Cypri, Dodona, Ithaka u. s. w. Über die erste von diesem hat schon die Wiener Allgemeine Literatur-

Zeitung im Jahre 1815 festgestellt, dass sie sich zur Schillers Resignation anknüpft. Der Vers des grossen deutschen Dichters gab ihm Veranlassung dazu, damit er die Möglichkeit zum Glück führenden Weges prüft. „Auch ich war in Arkadien geboren“ – mit dieser Reihe beginnt auch das Gedicht von Berzsenyi. Er schreibt, dass er auch Enttäuschungen zum Anteil hatte, dass sich zwischen seine Wünschen und erreichte Erfolge ein Gegensatz spannt. Seine Aufrichtigkeit und Schlichtheit machen ihn zu einer rührenden volkstümlichen, seine tiefe Intellektualität aber zu einer, grosse Gedanken aussprechenden Persönlichkeit. Der Aufsatz hat ihn deshalb geprüft, was und wie Berzsenyi auf seiner künstlerischen Bahn zusammenfasst.

A. Laczkó